

Lendvay Miklós

Országos Széchényi Könyvtár mint az országos szolgáltatások könyvtára

Évszázados gyűjtemények nyilvánossá tétele és már csak digitálisan létrejövő tartalmak begyűjtése és szolgáltatása: a több mint 200 éves nemzeti könyvtár sokszínű feladatokkal kell megbirkózzon. Egy olyan korban, ahol a könyvtár és könyvtáros szerepe gyökeresen újrafogalmazódik. Új fogalmak jelennek meg: webaratás, digitális könyvtár, kreatív közösségi közreműködés, digitális bölcsészet és filológia... Az információs technológia és a közösségi együttműködés formáinak drasztikus átalakulása közepette milyen szerepe lehet az OSZK-nak az országos rendszerek kialakításában, és a nemzetközi együttműködésekben való részvételben?

Tárgyszavak: nemzeti könyvtár; Magyarország; dokumentumgyűjtemény; kulturális szolgáltatás; digitális könyvtár

„Ahol minden könyv megvan.” Ez a mondat az, amely a legjellemzőbb a nemzet könyvtárának törekvésére: összegyűjteni és a széles nagyközönség számára elérhetővé tenni minden publikációt, ami a magyar kultúra területén, illetve a magyar kultúrával összefüggésben megjelenik.

Ez az egyszerű kijelentés az utóbbi években radikális változásokon megy át a világ majd minden könyvtárában és kulturális szolgáltató intézményében egyaránt. Mit jelent az *ahol?* Mit jelent a *minden?* Mit jelent az, hogy *megvan?*

Az elmúlt évtizedek információs technológiai fejlődése megváltoztatta az információ feldolgozásának módját is, de legradikálisabban az információ elérésének módja és igénye változott. A könyvtárak sok olvasója egyre jellemzőbb módon először az interneten elérhető tartalmakhoz fordul. Megjelentek új, mobil eszközök, az internet szinte bárhol elérhető. Az információs technológia forradalma a személyes kommunikáció mellett a kulturális intézményekre és archívumokra is jelentős hatást gyakorolt. A gyűjteményi alapfunkciók fokozatosan újabbakkal bővültek és az intézmények tudásgeneráló és közvetítő szerepe egyre szélesebbé vált. A múzeumok, archívumok, levéltárak, könyvtárak gyűjteményei egyre nagyobb mennyiségben és javuló minőségben válnak elérhetővé a digitális tér új platformjain.

Az elmúlt években országos szolgáltatások jöttek létre – a gyűjtemények speciális, integrált rendsze-

rei biztosítják az állományadatok gyarapítását, lekérdezését, más adatokkal, névterekkel való integrálását.

Mennyire felel meg az *Országos Széchényi Könyvtár* a kitüntetett, nemzeti könyvtári szerepének mint digitális könyvtár? Hogy néz ki a könyvtár adatbázisokat tartalmazó adattérképe? Milyen módon kapcsolódik ez az országos adathalmazhoz?

Hogyan lehetséges országos rendszereket építeni úgy, hogy a különböző gyűjtemények metaadatrendszerei összeérjenek és a felhasználó számára a lehető legmegfelelőbb megoldásokat eredményezzék? Az Országos Széchényi Könyvtár miként lehet kezdeményezője és minőségi metaadat „ellenőre” az országos könyvtári fejlesztések jövőbeli irányvonalainak?

A közvetlen, eszközszintű technológiának – az infrastruktúrán és az adatszervezésen túl – milyen mélyebb, strukturális, távlati hatása van és lehet az OSZK-ra, és ezen túl a teljes magyar könyvtári struktúrára?

Írásom a fenti kérdéseket járja körbe, pillanattfelvettelt mutatva az OSZK jelenlegi adattérképéről és alternatívát javasolva a felhőben lévő adatok, az összeérő metaadatrendszerek, az országos fejlesztések jövőbeli lehetséges útjára vonatkozóan.

Bár a megoldási mód az idők során drasztikusan átalakult, a nemzeti könyvtár feladata mindvégig

ugyanaz maradt: gyűjtés, feldolgozás, megőrzés, szolgáltatás. A technikai fejlődés ennek minden egyes mozzanatát alapjaiban alakította át. És a gyakorlat késve követi a lehetőségeket és kihívásokat.

„Ahol minden megvan.” Mit gyűjt a könyvtár?

A nyomtatásban kiadott könyvek száma csak lassú mértékben csökken, a példányszám viszont jelentős visszaesést mutat. A publikálás folyamata egyszerűsödik, és a megjelenő művek, kiadványok, digitális kéziratok száma exponenciálisan nő. A minőségi válogatást korábban a kiadók munkatársai, a folyóiratok szerkesztői végezték, a hitelesség szintjéről és a tudományos kidolgozottságról, a minőségről a kiadó profilja is orientációt adott. Ez a fajta „cenzúra”, válogatás és minőségi gondozás az új keletű médiákban nem létezik vagy csak nagyon ritkán adott, általában nincs rögzített elveken alapuló központi minőségi szűrés. Ez is átalakult, az újonnan kialakuló közösségi platformokon az előzetes vizsgálat helyett egyfajta publikálás utáni közösségi ítéletalkotás jött létre: azaz a tartalmak keresettsége, a kedvelések, megosztások, az olvasói megjegyzések száma és minősége ad valamelyest orientációt.

Elégge újfajta az a publikálási forma, amely kialakult a nyomtatott formátum mellett. Megjelent és robbanásszerűen szaporodik a digitális formában is, sőt a néha már csak digitálisan megjelenő mű. A naprakészséget követelő műfajokban – mint amilyen hagyományosan az újság, a rádió-televíziós tájékoztatás, a reklám – fokozatosan a neten való publikálás veszi át a vezető szerepet – külföldön erőteljesebben jellemző ez, hazánkban tendenciájában jelentkezik. Másrészt (sokak számára talán meglepő módon) ma már verseket is elsősorban az interneten publikálnak és többnyire csak ott érhetők el.

Az információforrások sokszor nem véglegesített formában születnek, hanem adatbázisokban tárolt változó komponensekből generálódnak tartalmuk. Ezek a tartalmak az online felületeken tetszőleges részletességgel, a kapcsolódásokat is tartalmazó módon, teljes szövegükben kereshetően és indexelve válnak elérhetővé az olvasó számára. Az OSZK Digitális Filológia Osztálya ennek értelmében alakítja ki – és részben már szolgáltatja is – az irodalom, a történelem és a nyelvészet kutatási eredményeit és szövegeit.

A digitális szerkeszthetőség a szerzők munkamódszerét is átalakítja: míg korábban a publikáció

egész ívét meg kellett fogalmazni papírra vetése előtt, hogy azután az írógépbe fűzött papíron véglegesedjen írott formában a tartalom, most töredékek összerakásával, a szövegszerkesztők flexibilitását kihasználva, gondolatfoszlányokból lehet építkezni. Gondolkodni, gondolatokat fűzni, következtetéseket levonni is másképpen kell és lehet.

Az internet jelentős mennyiségű kulturális tartalmat szolgáltat, ezzel bekerül a magyar és a magyar vonatkozású internetes tartalom is a nemzeti könyvtár gyűjtőkörébe. A webaratással nyert tartalom nemcsak technikai, hanem filozófiai kihívás elé is állítja a könyvtárat: mit, milyen rendszerességgel gyűjtsön és milyen jellegű szolgáltatásként bocsássa azt a felhasználók rendelkezésére

Miközben az online világ fő tendenciája a közösségi tulajdonlás, azaz az ingyenesen hozzáférhető tartalmak és eszközök számának növelése, addig a jogok szabályozása hosszú idő óta változatlan. A szerzői jog a szerző halála után 70 évig szerzői jogdíjkötelesként tekint egy adott művet, s emellett a kiadók jogai még összetettebbé és hosszabb időtartamúvá tehetik a helyzetet. A jogkezelők feladata a jogdíjak összegyűjtése és kifizetése. Szabadalmak esetében 20 évre védi le a feltaláló a találmányát – a szerzői jogok esetén ez a szerző halálát követően 70 év, miközben az ilyen tartalmak azonnali felhasználásának igénye egyre növekszik. A szerzők maguk is azt szeretnék, hogy alkotásaik minél több emberhez, minél egyszerűbb módon és a lehető leggyorsabban jussanak el. Érdemes felülvizsgálni, hogy ugyanúgy aktuális-e ez a korlátozás ma is, mint bevezetésének idején volt? A 21. század forradalma nem elsősorban az információ, hanem a hozzáférés forradalma: az azonnali elérés és hasznosítás eszközei adottak, ennek egy fontos része a szerzői jogok online kezelésének megszületése, illetve a kezelés egyszerűsítése.

Ezen a területen az OSZK vezetésével egy jelentős kezdeményezés indult el: az Elektronikus Dokumentumküldés Országos Rendszere, Adatbázisa és Dokumentumtára (ELDORADO). Ez a rendszer képes lehet majd rá, hogy ne csak tisztázza a mű szerzői jogi státuszát, hanem meg is vásárolja a felhasználási jogot a dokumentum digitalizálását igénylő megbízó kérésére.

„Ahol minden megvan.” Hol van a könyvtár gyűjteménye?

A hagyományos raktárépületek és polcok mellé az OSZK szervertermének tárhelyei, az NIIF szolgál-

tatásai, a partnerintézmények tárolói és rendszerei is felsorakoznak. Az állomány nagy része fokozatosan felköltözik a felhőbe, a digitális világba, a virtuális térbe. Nemcsak a fizikai állomány katalógusai, keresői, hanem az eltárolt és szolgáltatott digitális tartalmak is.

A digitális gyűjteményépítés legnagyobb kihívása, hogy a válogatás, a rendszerezés, a katalogizálás és a tárolás is folyamatosan megújuljon. A nézetek, a formátumok kérdése alapvető: milyen módon kell megvalósulnia a visszakereshetőségnek, a tárolás szerkezetének – azaz milyen adatok alapján legyen elérhető a dokumentum? Az egyszerű, néhány kulcsszavas kereséstől a szemantikus web jelentésalapú adatkapcsolatait adta többnyelvű kereshetőségen át a teljes szövegben való keresés lehetőségéig nagyon széles a keresési lehetőségek skálája. A tárolás kihívása nemcsak a növekvő tárhelyigény, hanem a technológiák megújulása is, amely a tárolók folyamatos karbantartását, védelmét, cseréjét, illetve a kódolás és titkosítás modern eszközökre való optimalizálását jelenti. Ha ez nem átgondolt és nem folyamatos, könnyen előállhat az adatvesztés: nemcsak a tárhelyek összeomlásával, de a formátumok, valamint az őket kezelő szoftverek kiöregedésével is. Folyamatosan biztosítanunk kell, hogy a tárolt, titkosított tartalmak visszafejthetők maradjanak. Sokan azt gondolják, hogy a fizikai tárolás veszélyeztetett, a digitális megőrzés örök. A digitális megőrzés legalább annyi (vagy még több) törődést és befektetést igényel: áramellátást, stabil és megfelelő hőmérsékletet, az adatvesztés elkerülését, az eszközök felügyeletét és korrekcióját, a szoftverek frissítését stb. Némely szempontból ezek az adatok és dokumentumok még sérülékenyebbek, emiatt tükrözésük és több példányban való gondos tárolásuk elengedhetetlen.

„Ahol minden megvan.” Mit jelent, hogy megvan?

Elsősorban azt, hogy a mű (szöveg, kép, térkép stb.) valamilyen megvalósulása (nyomtatott, digitalizált, digitális, szöveg vagy más tekintetben strukturáltan, esetleg változataiban is feldolgozott stb.) rendelkezésre áll, és ez valamilyen struktúrában hozzáférhető.

A legtöbb tartalom a 21. században már eleve digitális formában születik (pl. szövegek, fotók), ezekből néhányat kinyomtatnak papírra is, és ezek közül néhányat ismét digitalizálnak azért, hogy állományvédelmi célból megvédjék, vagy hogy

hozzáférhetőbbé tegyék őket. Az igazi áttörést azonban azok a fajta repozitóriumok jelentik majd, ahol nem a mű digitális képe, hanem a szöveg struktúrája jelenik meg, adatkapcsolataival, változataival, történetével, szerkezetével. Ahol a szöveg adatbázisszerű kapcsolódásokkal rendelkezik, és eleven életet él, változó szerkezetével, más és más nézőpontból újabb jelentésrétegekkel gazdagodva. A világ felépítettsége, megformáltsága tükröződik a nyelvi leírásban és megjelenésben; struktúrája, olvasható szövete ezekben válik a legnyilvánvalóbbá: a teremtett világ jelentéstartalma a maga komplex összefüggéseiben itt látható meg és ismerhető fel a legkönnyebben.

A korábban őrzött, zárt, kevés privilegizált személy számára hozzáférhető „ezoterikus” tudás nyilvánossá, felfedetté, „exoterikussá” válik. Mivel minden tudás és információ annyira hasznosul, amennyire elérhető, a tartalmak nyilvánossá tétele alapvető funkciója a nemzet könyvtárának. A könyvtári világkatalógus megalkotójának és üzemeltetőjének, az OCLC-nek a jelmondata: Amit tudunk, az megosztásra vár! Akár jogvédett, akár közkinccs, minden elérhető helyi olvasásra a könyvtárban és az EDORADO pontokon (a jogvédettek egyidejűleg csak egy helyen). Sőt, látássérültek számára speciális szoftverek olvassák fel a szövegeket. Bár a gyűjtőkör nagy, és a gyűjtés átfogó, a tartalmak jelentős része már nem feltétlenül járja meg a könyvtár berkeit. A könyvtárak állományának nagy része nemcsak helyben, hanem távolról is publikus.

Mit tud a könyvtár hozzátenni a szereplők közötti kommunikációhoz? Hogyan közvetít a szerzők, kiadók, jogkezelők, olvasók között?

Az interneten nagyon sok minden fellelhető, kereshető. A könyvtár nagy előnye, hogy egy strukturált katalógusban, ellenőrzött tartalmakat szolgáltat, és a védett tartalmak esetében a jogtisztázást is elvállalja. A keresés megfelelő behatárolása szempontjából nagyon fontos, hogy jelezzük a dokumentumok hitelességét, amely lehetőleg a katalogizálás és a tartalom minőségére is tartalmazzon utalásokat. Ideális helyzet, amikor a keresés során szűkíthető a gyűjtemények köre és a hitelesség szintje egyaránt. A hitelesség megállapítása és jelzése összetett folyamat: könyvtárosok, tudósok, szakértők együttműködését feltételezi, amelynek folyamatait speciális szoftverekkel kell segíteni. Nemcsak az intézmények keretein belül dolgozók képesek ehhez értékes módon hozzájárulni, hanem önállóan dolgozó tudósok is, amenny-

nyiben távolról is elérhető eszköz áll a rendelkezésükre és az ellenőrzés folyamata is jól definiált és megvalósított.

Az OSZK minden forgalomban levő hagyományos könyv és folyóirat gyűjtője, és ezen felül nagyon sok speciális kulturális kincs letéteményese is. A törzsgyűjteménynek és a különgyűjteményeknek a katalógusokban való feldolgozottsága egyaránt magas fokú, a katalógus hiteles, megbízható adatokat tartalmaz. Több mint száznyolcvan gyűjteményt őriz a könyvtár. A következő fontos lépés lesz a katalógusok kereshetővé tétele, és a gyűjtemények digitális formában való szolgáltatásának kiépítése (1. ábra).

A legjelentősebb magyarországi könyvtárak egyesületbe tömörülve létrehozták a Magyar Országos Közös Katalógust (MOKKA). Ebben a feldolgozott gyűjtemények katalógusrekordjait egyesítik. Lehetséges fejlesztési irányként elképzelhető, hogy ezeket a katalógusokat több könyvtárra és több gyűjteményre is kiterjesztik, valamint az, hogy a digitális tartalmak közvetlenül a katalógus alapján elérhetővé válnak. Az ELDORADO rendszer a MOKKA katalógusára építve bármilyen, a katalógusban szereplő dokumentum esetében képes lesz felkutatni az ország csatlakozott könyvtáraitban fellelhető eredeti dokumentumot, és ha az még nem létezik digitális formában, ajánlatot tesz a megrendelőnek a digitalizálásra. Amennyiben a megrendelő az ajánlatot elfogadja, akkor a dokumentum digitálisan elérhetővé válik minden könyvtár és minden további megrendelő számára.

Együtműködés és összefogás

A MOKKA és az ELDORADO jó példája az országos együtműködésnek. Az összefogás és együtműködés a 21. század egyik legfőbb tendenciája. Ahogy az élővilág fajainak 80%-ára is az jellemző, hogy környezete nélkül nem létezhetne, csakis szimbiózisban képes túlélni, ez igaz a könyvtárakra is: nem verseny ez, nem az erősebbek, hanem az együtműködésre képes intézmények tudják a legtöbbet nyújtani társaiknak, olvasóiknak, saját maguknak.

A szoftverfejlesztésnek is ez a fő iránya: a nyílt forráskódú, közösségi fejlesztésű és sokszor közösségi finanszírozásban született rendszerek jellemzik a 21. század szoftvereit. A privát gyűjteményeket felváltják a közösségek által ápoltság és

feltöltött gyűjtemények, amelyek sokszor nemcsak a gyűjtőket, hanem a crowdsourcing (kreatív közösségi közreműködés) eszközeivel az együtműködésre hajlandó civil embereket is bevonják a feldolgozási folyamatba. Az állami finanszírozású OSZK-nak képesnek kell lennie olyan rendszerek kifejlesztésére és üzemeltetésére, amelyek mindegyik résztvevő együtműködését stimulálni és bátorítani tudják – olyan platformokat teremtmeg, melyek ezeket a törekvéseket integrálják és hatékonyra teszik, és egyúttal becsatornázzák azokat az európai és a világszintű gyűjteményekbe.

A jövő az intézmények, szolgáltatók és felhasználók széles körű összefogása és a közös jövő egyeztetéseken alapuló alakítása, annak érdekében, hogy az őrzött kincsek ne csak állományvédtettek legyenek, hanem széles körben szolgáltatottak is. Ne csak a szociális médiában legyen aktív és interaktív a társadalom, hanem a könyvtári feladatok ellátásában is. A felhasználó ne csak fogyasztónak érezze magát, hanem egyben szolgáltatónak is, aki a maga képességei és ismeretei szerint képes hozzájárulni a gyűjtemények hiányzó darabjainak megtalálásához, azok leírásához és az adatok ellenőrzéséhez, kiegészítéséhez. Ennek a folyamatnak fő pilléreit a könyvtárnak kell megteremtenie: a bizalmat, a struktúrákat és a szakértelmet. Szakembereknek kell megalkotniuk a legmegfelelőbb informatikai struktúrákat és a logisztikát: együtműködő, közösségi módon. Bizalommal kell fogadni a felajánlásokat, legyen az bármilyen fajta hozzájárulás a közös feladathoz. Be kell vonni ebbe a tartalom előállítóit is és a tartalomszolgáltatókat is, hogy a szerzői jog és a tartalom tulajdonlása (kié is az adat, amely a felhőben lakik?) minden szereplő számára kielégítő módon tisztázódhasson.

A könyvtár fizikai létében is átalakulóban van, más terek szükségesek a megújult funkciók ellátására. A könyvtáros a könyveket őrző „örangyalból” „vezérlő angyallá” kell változzon, aki a keresőket kalauzolja. A hagyományos olvasótermek is egyre inkább közösségi funkciókat látnak el, nemcsak a művekkel, hanem a közösségekkel, az emberekkel való találkozások fontos színtereivé válnak. A könyvtár a történelemben sosem kizárólag az olvasás helye volt, hanem az elmélyült munka, az írás és alkotás helyszíne. Ezt a szerepét a távoli elérés nem tudja helyettesíteni – elengedhetetlen szükség van a könyvtárakra!

A 21. század forradalma csak részben technikai jellegű. A legnagyobb és hatásában legerősebb forradalom az együttműködés módjaiban történt változás. Jelentkezett egy emberi igény a közösségi teremtésre, kommunikációra, megosztásra, egymás támogatására, és a technika megvalósította ezt, a felmerülő igény alapján. Közösségek valósították meg, közösségi módon. A közösség bölcsessége mindig nagyobb, mint az egyes emberek bölcsessége. Nagyobb kihívás az egymással való egyeztetés, mint az önféjű döntések, miközben igaz a megfigyelés: „Ha gyorsan akarsz haladni, menj egyedül! Ha messzire akarsz jutni, menjetek együtt!”

A francia forradalom hármasszámú eszménye a könyvtárainkban is megvalósításra vár, törekednünk kell erre, hogy a három alapelv a saját szférájában érvényre jusson: szabadságot a szellemi életben, egyenlőséget a jogban, testvériséget az üzleti életben! A szellemi életben mindenkinek szabadon, merészen kell alkotnia, nem korlátozva önmagát és az alkotótársakat a konvenciók és a járt utak által. A jogban nem lehetnek kiváltságok, előjogok, mindenkinek azonos eséllyel kell részt

vennie az együttműködésben. Az üzleti életben a kölcsönös tisztelet és egymás előnyeinek a figyelembe vétele alapvető, az igazán előre vivő morális és lelki hozzáállás. Ahhoz, hogy ez kiteljesedhessen, a könyvtáraknak nem elszűnve kell a bekövetkező változást, hanem élére kell állniuk a fejlődésnek, és vezetniük kell azt. Minden adottságunk megvan ehhez, s ha képesek bevinni a közösség teremtő erejét, akkor a szellemi tartalmak és tettek hatalmas potenciálját nyitják meg a közösségek irányába. És evvel beteljesíthetik valódi hivatásukat, a kultúra letéteményeseként a kultúra alkotóivá és továbbvivőivé válhatnak.

Beérkezett: 2016. I. 24-én.

Írorszáiban épít számítógép-központot a Facebook

A Clonee városában felépítendő centrum immár a Facebook második európai számítógép-központja lesz.

Az új centrumot a konszern Dublintól északra hozza létre. Az első az északi sarkkörnél, a svédországi Lulea mellett található és az elhelyezkedésének köszönhetően a hideg sarkköri szelet használják a szerverek hűtésére, s a közeli vízerőmű látja el árammal a létesítményt. Most a Facebook egy olyan új számítógép-központot akar építeni, amely egyszerre hatékony, progresszív és fenntartható. A létesítményt kizárólag megújuló forrásokból származó árammal működtetnék – ezt *Tom Furlong*, a társaság infrastruktúrákért felelős alelnöke jelentette be blogbejegyzésében.

Clonee ideális helyszín, ami a stabil írországi szélviszonyoknak köszönhető, így ugyanis elegendő megújuló energia áll rendelkezésre. A Facebook 2018 végéig az infrastruktúrái működtetéséhez szükséges energia felét megújuló forrásokból szeretné beszerezni. Az új írországi centrumban szerepet kapnak majd az óriáscég által életre hívott Open Compute projekt keretében kifejlesztett technológiák. Ez a kezdeményezés korábban kifejezetten azért indult, hogy világszerte elterjedjenek a hatékonyan működő számítógép-központok.

/Forrás: <https://sg.hu/cikkek/117089/irorszagban-epit-szamitogep-kozpontot-a-facebook/>

(B. Bné)